

Leyla Mustafayeva
Bakı Slavyan Universiteti

Din nədir? Bu suala üç baxımdan cavab vermək olar: ümumi fəlsəfi baxımdan din bir dünyagörüşüdür, özünə məxsus dünyaya, həyata, insana baxışlar sistemidir.

Fəlsəfi dünyagörüşü ilə dini dünyagörüşü arasındakı fərq nədən ibarətdir? Fəlsəfədə ümumi qanunları ifadə edən anlayışlar və kateqoriyalar sistemi əsasdır. Dində isə doğmalar sistemi mövcuddur, yəni dəyişməz əbədi olan ehkamlar sistemi hər dövrdə dinin sistemində müəyyən cəhətlər ön plana alınır, yəni mövcud mənəvi tələbatlara cavab verən cəhətlər. Bu baxımdan dini hakim siyasi ideologiyaya yaxınlaşdırırlar.

İkinci cəhət – din daxili bir inanc kimi, yəni bu artıq ayrı-ayrı insanların özünün vicdan azadlığına əsaslanan inanc sistemidir. Burada birinci cəhətə nisbətən səmimilik çoxdur. Yəni zahirdən təlqin edilən prinsiplərə görə deyil, daxili inanca görə insan dinə bağlanır. Daxili inanca Allaha inam artıq zahirdən deyil, daxili vicdanın özündən tənzim edilir. Sadəcə desək, insan Allah inamına münasibətini öz daxili aləminə köçürür. Burada Allah və insan arasında zahiri vasitəçi yoxdur. Allah ideali insanın daxili dünyasında bir mənəvi dayaq kimi fəaliyyət göstərir. Xüsusən əxlaqi fəaliyyətdə xeyirə meyl etmək, şərddən çəkilmək hökmlərini insanın öz qəlbi verir. Məsələn: sufilərdə Allah anlamı insanın mənəvi aləmindən kənardə deyil, özünü dərk edən ruhun özündədir. Ona görə sufilər deyirlər ki, Allah mənə mənəm şah damarımdan yaxındır. Ona görə özünü dərk edən ruh dini mənada mənəvi «mən» anlamı ilə eyniləşdirilir. Əslində müqəddəsləşən insan ruhu Allahın kiçik bir sığınacağına çevrilir və onda sufilər ən əl həqq! deyir.

Üçüncü cəhət dinin elm tərəfindən şərh edilməsidir. Elm həqiqəti kəşf etməyə yönəlib. Elmin inki-

şafı isə sonsuzdur. İnsan hər dəfə əldə etdiyi həqiqətə nisbi mənada baxır.

Elmin kateqoriyaları, anlayışları hər dəfə yeni tarixi məzmun qazanır və hər dəfə bu məzmun genişlənilir. Bunun üçün elmi həqiqətləri bəzən dini ehkamlara qarşı qoyurlar. Ancaq din və elm hər ikisi insan ruhunun məhsuludur və onları qarşı-qarşıya qoymaq düzgün deyil. Uzun illər dini dünyagörüşü ilə elm qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Ancaq din təkcə ehkamlar, mərasimlər sistemi deyil, din eyni zamanda idealdir. İdeal nədir? İdeal insanın can atdığı ən ali məqsəd, hər şeyin ali nümunəsidir.

Allah ideali insanın daxilən kamilləşməsinə, saflaşmasına, xidmət edən ali nümunədir. Din bir etiqad kimi insanın öz mənəvi dünyasını kamilləşdirmək, zənginləşdirmək üçün bir hərəkət qüvvətidir. Ümumiyyətlə, həyatda ideal inam olmadan heç bir səmərə əldə etmək mümkün deyil. İdeal həyatın mənasına daxilən təyin edən, insanı irəliyə doğru aparən qüvvədir. Şərq mütəfəkkirləri deyir ki, inamsız insan ruhsuz bədənə bənzəyir. Bədən ruhla yaşadığı kimi, insan idealla yaşamalıdır. Bu ideal həm keçici, həm sabit, həm də əbədi ola bilər. Dini ideal əbədidir. Allah idealını daşımaq və kamilləşdirmək üçün insanın etiqadı və davranışı bir-birini tamamlamalıdır.

Dinin tələblərini əməldə həyata keçirmək problemi ən çətinidir. Bəzən dinə kütləvi mənəvi amil kimi baxılır. Guya hər kəs dini etiqada sahib ola bilər. Bu yanlış fikirdir. Elmi öyrənmək o qədər çətin deyil, nəinki dini mənimsəyib ona əməl etmək. Çünki din ruhun fəaliyyətidir. Bununla belə elmlə din arasında bağlayıcı bir mənəvi körpü var. Elmin özündən həyat üçün nəticə çıxaranda insan yenə etiqada ehtiyac duyar. Bilmək yaxşıdır. Lakin elm təkcə bilməkdən ibarət deyil, anlamaqdır. Yəni ağılın özünün qanunlarını insan həyatı üçün istifadə etmək.

Məntiqi şüurun tərbiyəvi təsirini dinlə uzlaşdırmaq olar, çünki din ən böyük tərbiyəvi vasitədir. Bu cəhətdən belə demək olar ki, din əzəli, əbədi əxlaq dünyasıdır. Dini ehkamlar, mərasimlər zahiridir. Bu mənada din kütləvidir (çünki hər kəs bunu yerinə yetirə bilər). İdeal kimi isə din artıq kütləvi deyil, o daxili mənəvi dayaqdır, buna görə hər birimiz bu ideali dilimizə gətiririk. Lakin Allah idealını mənimsəmək insanın mənəvi dünyasını yaxşılaşdırmaq, onun həyatının mənasını nəcibləşdirməkdir. Həyat mənası probleminə isə elm, din alternativini ola bilməz.

Müasir vəziyyətdə gələndə din sürətlə yayılır və dinə qovuşanların sayı artır. Demək olar ki, kütləvi dindarlıq yaranıb. Münasibətlər sistemini, əxlaq dav-

ranış qaydalarını tənzimləmək üçün dinin böyük əhəmiyyəti var. Lakin ikinci tərəfdən din öz hakimiyyətini insanın zəkası üzərində təsdiqləyir, elmin həddləri məhdudlaşır. Bu həm elmə və həm də dinə zərər gətirir. Nəticə etibarilə din və elm ziddiyyətləri meydana çıxır. Kant deyirdi ki, din insanın aqlının fəaliyyətini söndürməməli, nə elmin, nə fəlsəfinin fəaliyyətini məhdudlaşdırmamalıdır və bunlar qarşılıqlı surətdə bir-birinə imkan yaratmalıdır. İndiki kütləvilik dinin daxili tənzimləyici rolunu məhdudlaşdırır. İlahiyyət sahəsində səviyyəli mütəxəssislərin fəaliyyətinə böyük ehtiyac duyulur. Din təfəkkür zəmnində təkmilləşən özünü təsdiq edən bir sahə olmalıdır. İnanığımız obyektin mahiyyətinə bələd olmalıyıq.

Dində şəxsiyyət və mənəvi azadlıq məsələsi necə qoyulur?

Bəzən azadlığı biz zahiri sərbəstliklə əvəz edirik. Ancaq istər əsl din, istər fəlsəfə azadlığı insan ruhunun fəaliyyətinin nəticəsi hesab edir. İstər müstəqil etiqad, istər müstəqil düşüncə azadlıq üçün başlıca şərtidir. İdrakdan kənarda azadlıq ola bilməz. Nə şüursuz elm, nə də din yoxdur. Əsl din insanın daxili mənəvi dayağı kimi birinci növbədə onun şəxsi azadlığını şərtləndirir, şəxsi azadlıq inam, etiqad və fikir azadlığıdır. Bunlar mənəvi dayaqdır, insan üçün və insanın şəxsi azadlığını şərtləndirir. Ancaq azadlıq anlayışının özü həmişə nisbidir. Mütləq azadlıq ola bilməz. Ona görə də dinin özünü dərk etmək də nisbilir. Böyük təfəkkür sahibi Allahı bir yaradıcı qüvvə kimi daha dərinə dərk edir. Məsələn: Hegel də təfəkkürün dünyanı dərk etmə qabiliyyəti o qədər ideallaşır, nəticədə Allahla eyniləşdirilir. Dini etiqadı adıləşdirmək əslində onu yüksəklikdən, ülvilikdən endirmək deməkdir.

Məsələn, Kant söyləyirdi ki, uşaqlara Allaha, müqəddəs kitablara and içməyə qadağa qoyulmalıdır. İslam dini və bütün başqa dinlər insanı yalandan və şər-dən çəkindirir. Dinin tələblərinə əməl etmək daxilən saflaşmaqdır.

Bu yazının ruhuna uyğun olaraq söyləmək lazımdır: din özündə fəlsəfə daşıyır. çünki əxlaqi normaları, ümumiyyətlə, cəmiyyətdə insani münasibətləri tənzimləməyə qadirdir. Fəlsəfə isə, ümumiyyətlə, inam, həqiqət, insan varlığının müxtəlif yönələrini açıqladığına görə mahiyyət etibarilə özündə dinin qayəsini daşıyır. Yəni, fəlsəfə etiqad deyilsə, həqiqətləri məğzinə görə, mənasına görə açmırsa, o, dindən uzaqlaşır, mahiyyət etibarilə ictimai qayəsini yerinə yetirə bilmir. Bu vəziyyətdən çox vaxt siyasi məqsədlər üçün istifadə ediblər. Bu mənada, Hüseyn Cavidin "İblis" dramında söylədiyi fikri vurğulamaq yerinə düşər:

"Hər fəlsəfə bir vəlvələ, yox rəhbəri-vidan..."

Yəni, dinin mahiyyəti vicdan saflığı, əqidə saflığı olduğu kimi, fəlsəfə də gərək təmiz vicdan əsasında həqiqətləri axtarsın.

